

DOI
УДК 726.95(091)(477)

Тетяна ЛЮТА

Кандидатка історичних наук, заступниця
директора Центру консервації предметів
археології (Київ, Україна)

lutagen@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1224-2715>

КУП'ЯТИЦЬКИЙ ХРЕСТ-ІКОНА: ІСТОРІЯ ЯВЛЕННЯ, ПОБУТУВАННЯ, ВТРАТА ТА ГІПОТЕЗА ВІДНАЙДЕННЯ¹⁾

Анотація

Одна з найвідоміших святинь нового часу Білорусі та України, яка «явилася» у Куп'ятичах під Пінськом на початку XVII ст. у розпал протистояння православної та унійної церков стала символом цієї боротьби. **Метою** статті є привернення уваги до історії святині, специфіки її побутування, визначення конфесійно-політичних контекстів, в яких була задіяна ікона-хрест. У роботі досліджуються тексти пам'яток, пов'язаних з Куп'ятицькою іконою, написані з метою опису її чуд: Іларіона Денисовича, Афанасія Філіповича, зрештою, про неї згадував у своїх листах Лазар Баранович. Він же — ініціатор перенесення ікони-хреста з Куп'ятичів до Києва. Власноручні записи митрополита передають його вагання щодо облаштування місця поклоніння цій святині та рішення виставити ікону у Софійському соборі Києва. Вшанування ікони, яке відбувалося згодом двісті років поспіль виявилось у складенні віршів на її честь: від гравійованого «провенансу» ікони митрополита Варлаама Ясинського на влаштованих ним її шатах до згадки про віршовані посвяти святині, що були написані на стінах хорів Софійського собору, де зберігалась ікона до 1917 р.

¹⁾Ідея статті виникла на підставі нашої з Вірою Вікторівною Павловою співпраці у Національному заповіднику «Софія Київська» у 2014 р. під час створення експозиції «Храм. Град. Держава».

Методи дослідження пам'ятки поєднують як хронологічний історизм так і аналітичний спосіб роботи з джерелами. На підставі маловідомих пам'яток встановлено перебування святині у стінах Києво-Могилянської колегії та відправлення служби здійсненої єрусалимським патріархом Маркієм перед нею, що складає наукову **новизну** дослідження. До нового відкриття можна зарахувати виявлення пам'ятки — хреста-енколпіону «куп'ятицького типу», що зберігається у фондах Національного заповідника «Софія Київська». Саме цей екземпляр автор вважає втраченою пам'яткою на підставі археологічного щоденника М. Каргера та характері пошкоджень, зроблених в часи більшовицьких конфіскацій.

Висновком роботи є комплексне представлення пам'ятки: від явлення, через побутування, втрату до гіпотези віднайдення.

Ключові слова: Куп'ятицька ікона-енколпіон, Куп'ятичі, чуда, явлення, православна церква, унійна церква, Софійський собор, Києво-Могилянська колегія.

Історії Куп'ятицької ікони-енколпіону, що майже триста років знаходилась у київському Софійському соборі, було присвячено достатньо досліджень починаючи з ХІХ ст. Серед перших публікацій про ікону-хрест вирізняється стаття «Купятицкая чудотворная икона Божией Матери» підписана криптонімом «В. В. П-чинь» і опублікована у семи номерах Мінських єпархіальних відомостей за 1891 р.²⁾ Попри традиційну релігійну складову автор першим переклав російською і опублікував «напечатанную убийственным готическим шрифтом по-польски» роботу Іларіона Денисовича «Parergon cudow swiętych obraza Przczystej Bogarodzice w monasteru Kupiatickim» додану до відомої збірки печерських чуд Афанасія Кальнофойського «Theraturghma» видання лаврської друкарні 1638 р.³⁾ Перекладені тексти Денисовича містили авторські інтерпретації і доповнення характерні для дослідницьких методик російських синодальних видань, коли до текстів ХVІІ ст. додавалися «уявлені» деталі. Таким, наприклад, є опис явлення хреста

²⁾П-чин В.В. Купятицкая чудотворная икона Божией Матери (далі — П-чин В.В.) // Минские епархиальные ведомости. Часть неофициальная (далі — МЕВ). 1891: № 18. С. 481-494; № 19. С. 509-522; № 20. С. 533-547; № 21. С. 566-585; № 22. С. 620-634; № 23. С. 681-692; № 24. С. 731-740.

³⁾Факсиміле у виданні: Harvard Library of Early Ukrainian Literature (далі — HLEUL). Texts. V. IV. Seventeenth-Century Writing on the Kievan Caves Monastery. P. 299-326.

пастушці Анні: «...в таком искании она подняла глаза вверх, детский восторг не имел границ... отцу, человеку довольно пожилых лет оставалось только поспешать за скорыми шагами малолетка...» і т. п. Тим не менше анонімний автор навів тексти другого джерела про ікону — щоденник берестейського ігумена Афанасія Филиповича опублікований у «Памятниках полемической литературы в Западной Руси»⁴⁾ у 1878 р. Уважні спостереження автора над текстами обох пам'яток будуть прокоментовані надалі.

Першою спеціалізованою статтею про ікону-хрест можна назвати роботу професора Ніколая Петрова «Купятицкая икона Богородицы, в связи с древнерусскими энколпионами»⁵⁾. Автор вперше науково описав ікону-енколпійон як давньоруську пам'ятку бронзового лиття, визначив його тип, окреслив час побутування, підкресливши його київське походження. Петрову була відома робота Іларіона Денисовича, яку він аналізував на предмет історії Куп'ятицького храму. Звірівши інформацію Денисовича з виданою уже на той час «Ревизией пущ и переходов звериных в бывшем Великом княжестве Литовском, с присовокуплением грамот и привилеев»⁶⁾ Петров переконався, що Куп'ятицьких храм уже існував на 1503 р. і був, очевидно, у володінні пінських князів Ярославичів до 1518 р., коли через згасання роду село разом з храмом перейшло у королівське володіння. Надалі король Сигизмунд I передав його у власність королеви Бони. У припущенні про давньоруську іс-

⁴⁾Найповніший список Діаріуша зберігся в кінці Толкового Псалтиря Дмитра Туптала в Державному історичному музеї у Москві (Син. № 856. 1649–1652), скорочений пізніший — у Російській науковій бібліотеці у Санктпетербурзі (Q. XVII, №220). Опублікований у російському перекладі: *Диариуш // Памятники полемической литературы в Западной Руси*. Російская историческая библиотека (далі — РИБ). Т. 4. Кн. 1. Стб. 49-156. URL: <https://web.archive.org/web/20131023055635> (18.04.2021). Переклад українською з публікації у РИБ здійснив Валерій Шевчук у виданні: *Малі українські діярії XVII–XVIII ст. К., 2015. С. 51-120*. Про православного святого Афанасія Филиповича див.: *Костомаров Н.И.* Афанасий Филипович — борец за православную веру в Западной Руси // Исторические монографии и исследования. Спб., 1881. С. 1-42; *Коршунов Н.* Афанасий Филипович: жизнь и творчество. Минск, 1965. 183 с.

⁵⁾*Труды IX Археологического съезда в Вильно*. 1893. Т. II. М., 1897. С. 71-79.

⁶⁾Вильна, 1867. С. 202.

торію енкалпіона вчений оперся на місяцеслов митрополита Євгенія Болховітінова, в якому вперше в літературі виникла дата його явлення 1182 р., а святкування — 15 листопада⁷). Відносно перевезення енкалпіону до Києва професор припустив, що його перенесли куп'ятицькі ченці «теснимы католическими и униатскими монахами».

Своє дослідження професор Петров робив у часи, коли сам образ ще був у соборі і вчений міг бачити його на власні очі. Всі інші автори писали про ікону вже втрачену і звиряти свої висновки з оригіналом *de visu* уже не могли.

Своєрідний кордон дослідницького поля цієї пам'ятки був визначив Павло Жолтовський у своїх спогадах: відвідавши у 1936 р. Софійський собор мистецтвознавець писав, що застав храм у розграбованому стані, коли вже не було ані іконостасів ані ікон⁸). Світлана Іванисько, яка спеціально займалась темою більшовицьких конфіскацій київських храмів, реконструювала етапи вилучень церковних цінностей із Софійського собору в кількох статтях⁹). На підставі свідчень Олекси Повстенка та документів Київського губерніального комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини відділу освіти дослідниця встановила, що протягом березня — квітня 1922 р. із Софійського собору було конфісковано «2 хрести, панагію з діамантами та іншими каменями, срібні речі та перлини, а також золоту чашу — подарунок князя Потьомкіна... під час вилучення речей із Софійської скарбниці загинула дорогоцінна збірка речей, в якій знаходилися високохудожні реліквії (деякі з них датувалися давньоруським часом, XV ст.) — коштовні облачення,

⁷Киевский месяцеслов. К., Друкарня Киево-Печерської лаври, 1832. На це звернула увагу А. Пескова: див. прим. 13

⁸Жолтовський Павло. УМВРА VІTAE. Спогади, листування, додатки. Серія «Слобожанський світ». Випуск 6. Харків, Видавець Олександр Савчук, 2013. Частина I. С. 87.

⁹Іванисько С. Доля культурних цінностей вилучених із Софії Київської в 20-х роках ХХ ст. // Культурологічна думка. №5, 2012. С. 150-156. Іванисько С. Київська крайова інспектура охорони пам'яток культури та збереження Софійського собору в Києві // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія "Історія". 2016. № 4 (131). С. 17-20.

панікадила, окуття з престолів»¹⁰). До цього часу конфіскацій, очевидно, належать фотографії Куп'ятицької ікони-енколпіону, що нині берігається у фондах Національного художнього музею України.¹¹ (Іл. 1).

Продовженням наукового вивчення цієї пам'ятки як археологічного предмету давньоруської доби майже через сто літ від публікацій Петрова стала стаття Зоценка В.Н. «Об одном типе древнерусских энколпионов»¹²), в якій дослідник зробив огляд пам'яток куп'ятицького типу з археологічної точки зору.

Від тих пір дослідження типології енколпіонів, каталогізація пам'яток цього типу, в тому числі куп'ятицького, була представлена у багатьох виданнях, серед яких робота Корзухіної Г.Ф. і Пескової А.А. «Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI-XIII вв.»¹³) є, напевне, найавторитетнішою. У їхньому каталозі було представлено всі типи давньоруських енколпіонів, серед яких куп'ятицький був репрезентований не дуже якісною ритиною з видання Холмская Русь 1887 р.¹⁴) з коментарем: «Купятичи. 1182 г. Место хранения не установлено. Почитаемый крест чудотворного образа Богоматери Одигитрии первоначально хранился в церкви специально построенной на месте обретения. После пожара 1240 г. он вновь был обнаружен только в конце XV века и оставался во вновь построенной церкви до обращения ее в униатство (по разным источникам в 1655 или в 1722 г.), после чего был перенесен в Софийский собор»¹⁵).

¹⁰Іванисько С. Доля культових цінностей... С. 153.

¹¹НХМУ, Документально-архівний фонд. Ф. 33, №№ 1029, 1030. Опубліковане загальне фото ікони: Сінкевич Н. Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. К., 2011. С. 56-74.

¹²Древности Среднего Поднепровья. Киев, 1981. С. 113-124.

¹³Корзухина Г.Ф., Пескова А.А. Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI-XIII вв. СПб., 2003. С. 101-110. Таб. 48-59.

¹⁴Холмская Русь. Исторические судьбы русского Забужья // Издание подготовленное П.Н. Батюшковым. СПб., 1887. С. 161.

¹⁵Корзухина Г.Ф., Пескова А.А. Древнерусские энколпионы... С. 68. Тут само у прим. 9 було зазначено: «В настоящее время, по сообщению Е.И. Архиповой, в фондах Национального заповедника «София Киевская» Купятицкий крест обнаружить не удалось» (підкреслення — Т.Л.).

Іконографії, походженню та культу пам'ятки були присвячені статті сучасних дослідників Василя Пуцка¹⁶⁾, Наталі Сінкевич¹⁷⁾, Антоніни Кізлової¹⁸⁾ та ін.¹⁹⁾, які у різний спосіб досліджували хрест-ікону, залучаючи писемні та іконографічні джерела.

Стаття відомого білоруського дослідника Г. Сагановича «Жировичская икона Богородицы как «место памяти» руси ВКЛ в XVI-XVIII в.в.»²⁰⁾ присвячена пам'ятці, що синхронно Куп'ятицькому енкалпіону побутувала на теренах Білорусі — Жировицькому образу Богородиці вирізьбленому у яшмі. Представлена історія його явлення і культу схожа з історією

¹⁶⁾Пуцко В.Г. Купятицкий энколпион // Художественный металл России. Материалы конференции памяти Г.Н. Бочарова. М., 2001. С. 144-153. Пуцко В. Бронзовый энколпион з Куп'ятич — чудовна ікона Богородиці // Над Бугом і Нарвою. 2000. № 4. С. 16-18; Пуцко В.Г. Барочныя апараты цудадзеіных абразоў Маці Божай // Барокка ў беларускай культуры і мастацтве. 2-е выд. Мінск, 2001. С. 214-216. Пуцко В. Новые памятники украинского золотного шитья XVII-XVIII веков // Музей применене уметности. Зборник. Бр. 28-29. Београд, 1984-1985. С. 35-36. Пуцко В. «Богоматерь Купятицкая» в церковно-художественной традиции XVII-XVIII вв. // Гістарычная брама. Гісторыя і культура Палесся. Пінск: ПолесГУ. 2010. № 1. С. 68-76.

¹⁷⁾Сінкевич Н.О. Куп'ятицька ікона Богородиці — втрачена київська святиня // Могилянські читання. 2008. Київ, 2009. С. 121-127. Сінкевич Н.О. Куп'ятицька ікона Богородиці в літературних творах XVII ст.: формування культу і образу святині // Матеріали V-х Міжнародних науково-практичних Софійських читань «Духовний потенціал та історичний контекст християнського мистецтва» присвячених 75-річчю Національного заповідника «Софія Київська», м. Київ, 28-29 травня 2009 р. С. 352-362. Сінкевич Н.О. Чудо і надприродне в українській ранньобароковій літературі: «Парергон святих чудес ікони Пресвятої Богородиці в монастирі Куп'ятицькому» як агіографічний твір // Київська старовина. К. 2010. №6. С. 3-17. Сінкевич Н. Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. К., 2011. С. 56-74.

¹⁸⁾Кізлова А. Сакрум Софії Київської (шановані святині храму) у XVIII — середині XIX століття // Софійські читання. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Пам'ятки Національного заповідника «Софія Київська» та сучасні тенденції музейної науки» (м. Київ, 24-25 листопада 2005 р.). Київ, 2007. С. 141-142.

¹⁹⁾Chomik P. Kupjatycki jako środek kultowy cudownej ikony Matko Boskiej // Życie monastyczne w Rzeczypospolitej. Białystok, 2001. S. 145-160. Максимав Е. Да пытаньня атрыбуцыі цудатворнай Купяціцкай Іконы Божай Маці// Праваслаўе. 2007. № 14-15. С. 45-50. Кісялёў У. Купяціцкая ікона Божай Маці напамінае пра сябе // Праваслаўе. 2007. № 14-15. С. 40-43.

²⁰⁾«Места памяти» руси конца XV – середины XVIII ст. / Отв. сост., отв. ред. серии А.В. Доронин. М.: Политическая энциклопедия, 2019. С. 149-158.

явлення Куп'ятицької ікони-хреста з відмінністю, що православний Жировицький образ став спочатку унійною святинею, а згодом був пошанований католицькою церквою, — свідчить про активізацію дослідницької уваги до теми пам'яток конфесійної ідентифікації та синкретизму.

Писемна традиція про чуда Куп'ятицької Богородиці

Майже всі праці сучасних дослідників ікони цитують або посилаються на першоджерело згадки про святиню — працю Іларіона Денисовича про чудеса Куп'ятицького хреста-ікони. В його *Parergon* і була розміщена і ритина із зображенням енкалпіону-ікони. (Іл. 2).

Історія написання Денисовичем *Parergon*'у та аналіз чудес ікони представлена в роботах Наталі Сінкевич. Авторка проаналізувала всі описані випадки зцілень, порівняла текст твору з подібною санктуарною літературою католицької церкви, вступила в дискусію з Р. Голиком²¹⁾ з приводу гріховності та покарання хворобами, а також зцілення хворих перед іконою Куп'ятицького хреста. Зрештою виконала кількісну і якісну вибірку записаних чудес, яких нарахувала дев'ятнадцять, зробивши їх соціальний та гендерний аналіз.

Однак, для нашого дослідження важливими є кілька чуд: між усіма дев'ятнадцятьма чудами показовими є перевага чуд-зцілень людей із хворобами голови та пов'язані з цим душевних захворювань (у тому числі зцілення біснுவатих). Хоч визначення хвороб у тексті Денисовича досить умовне, проте в кожному разі за певними ознаками чи вказівками ці випадки зцілень можна віднести саме до зцілень вад такого типу. Їх переважна більшість — 10 випадків.

В описі першого чуда, у першому ж розділі, коли 6-и річна Анна знаходить хрест на дереві пасучи худобу та приносить його додому, автор підкреслює кількаразове повернення Анни

²¹⁾*Holyk R.* The miracle as Sign and Proof: Miraculous Semiotics in the Medieval and Early Modern Ukrainian mentality// *Letters from heaven: popular religion in Russia and Ukraine* / edited by John-Paul Himka and Andriy Zayarnyuk. Toronto, Buffalo: 2006. P. 84.

до початкового місця, де була знайдена святиня і де вона знову бачить світло і хрест на тому ж місці, — між іншим він додає фразу «*lubo ona dla defectu rozsadku drugi bydz rozumiała*». Це авторське припущення вносить певний критицизм у легенду, хоча це зауваження започатковує опис низки зцілень пов'язаних з душевним та психічним здоров'ям.

Друге (домонастирське) чудо про чоловіка, який працював на будівництві куп'ятицької церкви «*barzo wielki bol od dawnego czasu w glowie cierpiącego upadłego na oczu u zgoła zaledwie drogi przewodnika niepotrzebującego*». Зцілення робітника від головного болю, зрозуміло, відбулося завдяки хресту-іконі.

Наступне чудо — покарання ченця Веніаміна за шкрябання ножом Куп'ятицького енкалпіону. Сінкевич віднесла цей випадок до покарання святотатця не спиняючись на деталях, а між тим покарання відбулося у досить драматичний спосіб: його вбив спасений ним від шибениці син приятеля по дорозі на Підляшшя. Одрізвавши Веніамінову голову і прибивши її на браму він «*ośkaradziwszy*» її тим самим ножом, яким шкрябав Веніамін святий енкалпіон, — таким чином за задумом автора злочинець втілює покарання Божою Матір'ю святотатця. Цей сюжет прописаний драматургічно досить вправно: в ньому є предмет-символ (ніж), конфлікт героїв, а головне — мораль: покарання зла злом, що цілком відповідало біблійним нормам звичаєвих стосунків. Але важлива у цьому випадку деталь — відрізана голова героя.

Опис третього чуда присвяченого зціленню земського пінського судді Машкевича від паралічу, коли хворий ані говорити, ані їсти сам не міг. Посаджений у крісло перед іконою, відслушавши службу, хворий зцілювався, подякувавши Богу та Куп'ятицькій Богородиці поклонами, а ченцям — ялмужним.

П'яте чудо описує зцілення пінського обивателя Сави Козлаковського, який був поранений — хворий лежав і не міг слова мовити. За порадою свого балвера Козлаковський прибув до Куп'ятич, де до нього звернулася сама Богородиця зі словами: «Чого розпластася? Встань!». Постраждалий піднявся і

почав ходити та говорити. Чудо має дату — 22 жовтня 1631 р., коли зцілений показував всім загоєні рани.

Наступний чудовий випадок також пов'язаний з травмою голови: історія хлопця Павла, що упав на Благовіщення з ристувань церкви. Падаючи постраждалий пробив собі голову гвіздком на чолі., однак, був винесений з церкви, покладений біля води і через молитви до Богородиці отримав зцілення.

П'яте чудо про вилікування божевільної Марини Токаржевської Пьотровської: бідна жінка бігала голодна полями та лісами кілька тижнів. Зв'язана хвора примусово була приведена до Богородиці Куп'ятицької, де три дні слухала служби — «zakonnicy robożni przez trzy dni o przywrocenie rozumu ieyu supplikuią», — а на 4-й день прийшла до пам'яті. Через тиждень повернулася додому і стала побожною. У цьому розділі авторський паренезис на відміну від звичайно вживаних аналогів із римської історії, якими рясніє увесь твір, містить дидактичний висновок: «Rozumu utracenie bywa z niemierności mozgu, która psuie actie naprzednieyßej w człowieku części, to jest rozumu...».

Сьоме чудо про Павла Дзевалтовського, слугу та економа новгородського пана, який під час служби образив Бога. У церкві був звинувачений у святотатстві, проте, не зваживши на це і натягнувши на голову шапку пішов геть. Невдовзі економ зламав руку. У цьому сюжеті важливіше за поранення руки — п'яне поводження у церкві та образа Бога, які відбулись завдяки втраті розуму. Покаяння постраждалого принесло йому зцілення, вдячність за яке виявилось у піднесенні до ікони Богородиці вотивної воскової руки, запечатаної печаткою Дзевалтовського. Печатка перетворилася в образ Куп'ятицької Богородиці на диво самого постраждалого.

Чудо дев'яте відбулося з сином Палагії Трушкової, яка вилікувала його від божевілья перед іконою Богородиці. У десятому чуді Тимофія Нелиповича було зцілено від болі у голові та «ламання кісті у ногах». Чотирнадцяте чудо — зцілення біснுவатого у каплиці Св. Миколая у куп'ятицькій церкві. Це чудо Сінкевич віднесла до помилкового, що потрапило до Parergon'у Іларіона Денисовича з основного тексту Тератургеми. Проте,

є пряме свідчення про будівництво Миколаївської каплиці у куп'ятицькій церкві. Воно описане у восьмому розділі: староста Диригунт Война на поховання свого брата Григорія та його сім'ї побудував каплицю Св. Миколая перед вівтарем з правого боку. Виникнення каплиці пов'язано з моровою пошестю, яку вдалося припинити на день перенесення мощів Святого до Барі. Зазначено було також, що у цей час була оправлена ікона Куп'ятицької Богородиці, що «донині є». На пам'ять про брата Диригунтом був замовлений образ Святого Григорія, який знаходився у каплиці разом, очевидно, з образом Св. Миколая.

Інші чуда можна віднести до незначних подій або невідомих хвороб, детально не прописаних у тексті Parergon'у. Загалом описи чуд у цьому творі схожі на тексти про чудесні зцілення у самій Тератургеми²²⁾, ініціатором створення якої був Київський митрополит Петро Могила. Про Петра Могила як замовника будівництва куп'ятицької церкви вказується у шостому розділі Parergon'у. Полонія Воловичова Война, каштелянова берестейська заснувала тут Василянський монастир, при цьому її син Василь Копець не схотів давати гроші на будівництво церкви. Однак, на благословення митрополита церква була побудована.

Історичні трагедії, що відбувались з куп'ятицькою церквою описані у тексті теж як чудеса: спалення храму татарами не зашкодило образу Богородиці: «*Obraz Cudotworny iz iest niewielkiey wielkoscі spadły przypadl y pokryty był popiołem... z osobliwey iednak Bozey opatrznoczi od ogniowego opału byl wolen*». Друге віднайдення хреста у попелі прочанином Якимом та відбудова церкви, роблення вівтарної огорожі з того дерева, на якому хрестик висів подібно до віднайдення хреста розп'яття Святою Оленою, — барокові топоси літератури чудес та зцілень XVII ст.

Текст Parergon'у був використаний надалі Іоаникієм Галатовським у його творі «Небо новое, з новими звiздами сотворенное...» видане вперше 1665-го р. у друкарні Михайла

²²⁾Люта Т. *Imago Urbis: Київ на стародавніх мапах*. Харків-Київ: Видавець Олександр Савчук. 2017. С. 65-78.

Сльозки у Львові і присвячене діянням Богородиці, висвітленим у світовій християнській літературі.

У дослідженні професорки Наталі Яковенко «У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоаникія Галятовського»²³⁾ добре репрезентоване життя і творчість Галятовського, який був прийняв у 1650 р. постриг у Куп'ятицькому монастирі й до 1655 р. перебував там²⁴⁾. Автока пише про те, що Галятовський майже дослівно повторив усі 16 (?) чуд²⁵⁾, описаних у Денисовича. Насправді 19 чуд Денисовича²⁶⁾ переказані Галятовським достатньо вільно, з багатьма авторськими «вставками», тлумаченнями і додатками. Так цілком «новотвором» Галятовського є сюжет про вдаряння молотом **по лобі** багатія, який «забхал село, Прѣстои Бци офѣрованоє» самою Богородицею²⁷⁾. Дотримання топосу «голови» і пов'язаних із цим органом чуд — данина Галятовського куп'ятицькій традиції.

До переказів з додатковими емоційними підсиленнями у Галятовського можна віднести сюжет з викиданням із поховання у церкві княгині-єретички²⁸⁾, про спасіння Куп'ятичів від пошесті²⁹⁾ і випадок з ченцем Веніаміном, який намагався шкребти хрест-енколпійон. Наталя Яковенко детальніше спиняється на останньому сюжеті, називає його «популярним у міракулістиці», а самого Веніаміна «природодослідником», порівнюючи цю історію з аналогічним, але більш пізнім московським сюжетом про ікону Св. Георгія, коли палець такого «дослідника» приріс до ікони³⁰⁾.

Помічаючи інтерес Галятовського до прикладів зцілення психічних хвороб і пов'язаних з ними симптомів дослідниця

²³⁾Київ: Критика, Laugus, 2017. 698 с.

²⁴⁾Вказана праця. С. 37. Дослідниця вважає, що Галятовський переховувався у Куп'ятицькому монастирі протягом 1648-1649 рр.

²⁵⁾Вказ. праця. С. 404.

²⁶⁾Степан Голубев нараховує всього 14 куп'ятицьких чуд (Голубев С. Петр Могила и его сподвижники. Т. 2. К., 1898. С. 309). Очевидно, що первісні чуда явлення хреста і всі ранні сюжети він не вважав за чуда.

²⁷⁾Яковенко Н. Вказ. праця. С. 408.

²⁸⁾Там само. С. 318, 328.

²⁹⁾Там само. С. 406.

³⁰⁾Там само. С. 449

підкреслює його «раціональне» сприйняття душевних захворювань, однак, саму хворобу автор, як вважає професорка, сприймав як справу нечистої сили. Надалі Галятовський у чернігівський період свого життя описував подібні випадки у виданні «Скарбниця Потребная і пожитечная всьому світу» (Новгород-Сіверський, 1676. 28 с.).

Історія побутування

Наталя Яковенко, посилаючись на роботу Ніколая Петрова³¹⁾, стверджує, що перенесення Куп'ятицького енкалпіону до Києва здійснив саме Йоаникій Галятовський, який розмістив його у Богоявленському соборі Києво-Могилянської колегії.

Однак, довкола цієї попередниці Братської ікони у духовному середовищі було складено кілька текстів, що дозволяють точно реконструювати її явлення і переміщення у XVII ст. У першу чергу це Діяріуш Афанасія Филиповича,³²⁾ беретейського ігумена, причисленого московською церквою до лику преподобних, мученика, убитого поляками 1648-го р. Походження Афанасія Филиповича невідоме. За його власними спогадами певний час він був «за інспектора» при царевичу Дмитру, претенденту на царський московський трон, коли той був на утриманні у Сопіги, також Филипович вів перемовини з царськими послами — натяки про це зустрічаються у діяріуші.³³⁾

Афанасій Филипович, як намісник ігумена Добойського монастиря під Пінськом, змушений був через передачу монастиря єзуїтам в результаті воєнно-політичних подій мусів перейти до Куп'ятицької обителі і там почати свою полемічну діяльність.

³¹⁾Там само. С. 37. *Петров Н.И.* Киев, его святыни и памятники. Спб, 1896. С. 122

³²⁾Див. прим. 4.

³³⁾В. Шевчук уточнив: у 1644 р. Филипович був заарештований у справі самозванця Івана Луби (Яна Фавстина), (*Малі українські діярії...* С. 117). Анонім з Мінських єпархіальних відомостей повідомляє, що Филипович був автором меморіалу про Самозванця (МЄВ. №23. С. 686).

У першу чергу Филипovich став автором листа до Куп'ятицького енкалпіону-ікони, в якому він звертався по допомогу до Божої Матері у боротьбі з унією. Цей лист був написаний під враженнями видінь, які Филипovich бачив після трагедії Добойського монастиря: йому ввижалися сім вогнів, в яких горіли папський нунцій, король (Сигизмунд III) та підканцлер Лев-Казимир Сопіга, як промотори унійної церкви. Лист до Богородиці підписало багато місцевих православних вірян, що викликало значний розголос. Активне використання творчих талантів Филипovichа теж сприяло поширенню культу ікони-хреста. Його вірш-пісня із згадкою Куп'ятицької Богородиці перейнятий драматизмом і жалем про осиротілу «грецьку» церкву:

...Уніате,
 Кламцо и похлѣбце, рожоный лжи брате!
 Пекло на тя горящее зготовано;
 Гордость твою и думье зле бы спалионо
 Для тебе то Церков грецка ляментует:
 В многих мѣстцах много утисков пріймуєт.
 Не барзо тебе Рым прагнет и латина,
 Може бовѣм обытися без русина.
 Поможет в том Пречистая и святыи
 Молитвы свои даючи приємныи.
 Будь же сыном православным, уніате,
 Єст покута живым людям, милый брате!
Просит за тя з плачем горким в трубѣ страшной
Матка Сына в крижу мовячи мнѣ жалосной.
Хвалим же вси Христа и Творца нашего
Же нам дал юж Матку неокрутно Єго.
 (виділення, підкреслення — Т.Л.)³⁴⁾

Без королівського дозволу, але, очевидячки, з намови Петра Могили, про що є свідчення у тексті діяріуша, Филипovich здійснив поїздку до Москви з метою збирання коштів на від-

³⁴⁾URL: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto60.htm> (15.12.2020)/

новлення Куп'ятицької церкви³⁵). Старий Храм Введення Богородиці мав, як писав сам Филипович «образъ малый матерією въ крестномъ знаку, але великій у чудахъ».

Филипович викладає історію нового будівництва храму на честь хреста-ікони у 1628-му році каштелянкою берестейською Воловичівною Соколовою Войниною та її сином Василем Копотем. На часи Филиповича ігуменом Куп'ятицького монастиря уже був Іларіон Денисович поставлений від «старшого віленського Йосипа Бобрікевича». Саме Денисович поклав на намісника Филиповича та послушника Онисима Волковицького місію поїздки за милостинею у Москву. Филипович описує свій жах і плач з приводу небезпечної мандрівки. Одначе, він почув голос Богородиці, що промовив до нього: «Царъ московскій збудуетъ Ми церковь, иди до него!»³⁶.

Свої страхи і сумніви щодо небезпечної мандрівки Филипович описав у щоденнику, згадуючи видіння під Севськом — хмари, що огорнули його разом з послушником під час їхніх блукань околицями, коли той заволав досить виразну промову: «О, Афанасій, иди до царя Михаила и рци ему: звитяжай неприатели наши, бо юж час пришел, мѣй образ Пречистое в крестѣ Купятицкій на хоругвахъ военныхъ для милосердя; а в битви той каждого чловѣка, мянующогося православным, здорово заховай»³⁷.

³⁵У Діяріюші Филиповича йдеться про забрані Петром Могилою кошти зібрані перед іконою Богородиці на відбудову куп'ятицької церкви. Гроші були направлені на ремонт київського Софійського собору. У зв'язку з цим Филиповичеві довелося шукати засоби для своєї церкви у Москві. Є свідчення про те, що кошти зібрані перед Куп'ятицьким образом Могила використав на свій золотий хрест, який вклав до Софійського собору. Опис хреста, що зробив ключар собору М. Оглоблин у розділі опису «кресты напрестольные ручные» 1874-го р.: «Крест семиконечный золотой «зроблен року 1640» (значит при митрополите Петре Могиле) «с разных благочестивых надания на образ чудотворный», долже быть Купятицкой иконы Божией Матери или Мокрой Николая Чудотворца, так как изображение сих икон находятся на лицевой стороне креста; Распятие изображено на оборотной» (Оглоблин Н. Древности и достопримечательности в Киево-Софийском соборе//Труды Киевской духовной академии (далі — ТКДА). 1874. Т. 3. С. 407) Хрест наразі втрачений або не виявлений.

³⁶Там само. Ст. 53.

³⁷Там само. Ст. 59.

Послушник Онисим, як постійний збудник тривоги Афанасія, намагався навіть утекти від Филиповича «подъ той часъ трвожливый погрому козацкого». Мандрівники переїхали до Стародуба, — там Пречиста їх спасла від п'яниць. Знову заблукавши дорогою Новгородською Филипович співав «пісню акафістову» Пречистій Богородиці. Йому знову були видіння: ніби у плащі на коні попереду подорожніх виднівся диякон Неємій, давно померлий куп'ятицький співмешканець, який вивів мандрівників на дорогу.

Дорогою до Москви Афанасій роздавав паперовий образ Куп'ятицької Богородиці, який того ж року (1638 — Т.Л.) був «першій разъ з друку кievского выдан»³⁸⁾. Перед цим паперовим образом, розміщеному на столику, Филипович молитвою зцілив хворого сина господаря дому, де вони спинились.

Уже в Московії Филипович знову побачив у небі видіння: «А гды взошло солнце, заразь за солнцемъ, обачилемъ на небѣ крестъ, и въ немъ образъ Пречистой Богородици з Дитяткомъ, на кшталт Купятицкого, променями слонечными выритый и обточоный»³⁹⁾.

На жаль, текст діяріуша має уривчастий характер і назвати його послідовним щоденником подорожі можна умовно: тут є описи чуд, є пряма мова героїв, описи історичних подій та копії текстів документів. Перебування мандрівників у Москві, до якої вони таки доїхали і де отримали кошти, не описане. Немає і подробиць їхнього прийому при царському дворі, хоча паперовий Куп'ятицький образ був туди переданий Филиповичем. Анонім з Мінських єпархіальних відомостей повідомляє, що Филипович «записку свою лично поднес царю вместе с печатным изображением... просил его употребить свое влияние на польское правительство в защиту православных»⁴⁰⁾. Використання цього образу на пізніших московських друкованих статтях для Юрія Хмельницького вказує на успішне його застосування у московській політичній пропаганді.

³⁸⁾ Там само. Ст. 58. Ймовірно, що було використано гравюру з видання Театургеми 1638 р.

³⁹⁾ Там само. Ст. 57.

⁴⁰⁾ МEB. №22. С. 622.

Повернення героїв з Московії до Литви і Білої Русі відбулося без видінь і пригод 16 липня 1638 р. У Бересті Филипovich, як ігумен берестейський, спробував питати міщан про фундації, з яких мав би мати на прожиття. Але ті принесли йому старі листи Мелетія Богуринського та Іпатія Потія (останній тоді ще єпископ володимирський та берестейський), написані до 1596 р., які ігумен слово в слово переписав до свого діяріуша. Крім того він записав королівські надання Сигизмунда III та Владислава IV берестейським міщанам. Особистим здобутком Филипovichа було набуття нового привілею Владислава IV берестейському братству на церкву Пречистої від 13 жовтня 1641 р. Цей привілей, які подав на сейм Филипovich, канцлер і підкацлер не схотіли завірити печатками, що викликало повторний приїзд прохача на наступний, 1643-го р. сейм із тим самим проханням про затвердження. З уже намальованим на полотні (у семи примірниках!) образом Куп'ятицької Богородиці ігумен потрапив до сенату і публічно оголосив королеві «через образ Пречистої Богородиці, в хресті зображений Куп'ятицький, із історією видіння того образу на небі на московському кордоні»⁴¹⁾ свою супліку, в якій погрожував королеві гнівом Господнім якщо він не знищить унію, бо «если унею проклятую выкоринете, а всходную правдивую церков успокоите, то щасливіє лѣта ваши проживете. А если не успокоите вѣры правдивое грецкое и не знесете унеи проклятой, то дознаете заповне гнѣву Божого. Южъ бо вѣм ваги несправедливости до самого центрумъ припали; вже злость людская и пыха ажъ назбыт се вынесла; силы зась в людехъ правовѣрныхъ зъутлѣли и барзо знемощнѣли. Вѣ таковыхъ теды часехъ помочъ Бозская наступует; якъ видите той образ в крестѣ изображенный, Пречистое Богородици трубою есть и знакомъ, упрежающимъ страшный судъ Божій, который правдиве пріти маєть ведлугъ евангелыи святой...»⁴²⁾.

Цією суплікою Филипovich вивищив Куп'ятицький хрест-ікону на символ боротьби за права православної церкви, які

⁴¹⁾Там само. С. 67.

⁴²⁾Там само. Цитата за виданням.

невдовзі стануть одним із основних питань у Визвольній війні. За цю палку промову ігумена тримали до кінця сейму в ув'язненні, лише згодом відпустивши до Києва. Тут йому вдалося викласти латиною і оприлюднити супліку до короля з додатками про «владику московського» та «про проданих за тридцять срібників канцлера Радзивіла та підканцлера Тризну» які, не ствердили печаткою королівський привілей.

Між иншим, у частині «Новин» діяріуша Филипович описав присутніх на сеймі православних владик, які не допомогли йому у боротьбі за права православної церкви, а приїхали за своїми справами: так згадувався пан отець Косів, що приїхав за двома тисячами золотих за могилівське владичтво, отець Гулевич приїхав «баніцію із себе знести», оголошену за «пущене у вічність» перемишльське владичтво, отець Жолудь у справі віленської цегельні, отець Шицик — у справах привілеїв: собі — на овруцьку архімандрію, а Філатею — на ігументсво Михайлівського Золотоверхого монастиря. Лише виключенням із цього списку ігумен зазначив отця Варлама Дідковського, який «святобливо працював у справах Печерського монастиря».

Ну і, насамкінець, Филипович порадив королю Владиславу IV поставити замість пам'ятника своєму батькові - королю Сигизмунду III «на слупі» (на колоні) у Варшаві Куп'ятицький литий образ Богоматері, а королівську фігуру перенести до каплиці.

У додатку до діяріуша Афанасія Филиповича його послідовниками описана смерть ігумена у Бересті: його звинуватили у постачанні козакам пороху у 1648 р. Після жорстоких катувань його вбили жовніри, прив'язавши до дерева і застреливши з мушкета. У землю, що належала єзуїтам, він був закопаний ще живим. Тіло Филиповича у кошулі та в одному папуці було згодом викопано православними з єзуїтської землі. Перепоховання нетлінних мощей Філіповича відбулося на поч. XVIII ст. у берестейську церкву Симеона Стовпника. Голову преподобного за наказом Петра I було переправлено до Петербурга.

Валерій Шевчук опублікувавши «переклад»⁴³⁾ діаріушу побачив у Филиповичі ознаки порушення його психіки, хоч вважав, що «цей дивний шаленець, можна гадати, викликав своєю настирливістю та безкомпромісністю захоплення у сучасників.» Чи викликав захоплення цей діяч у сучасників — невідомо, але можна стверджувати, що саме Филиповичу належить роль «відкривача» Куп'ятицької ікони Богородиці та, фактично, перетворення її у символ боротьби проти унійної церкви на захист православ'я та східної традиції. За саму мученицьку смерть Филиповича визнала святим російська православна церква.

Про Куп'ятицьку ікону, попередницю Братської ікони Богородиці Могилянського колегіуму є кілька текстів, що дозволяють точно реконструювати її переміщення у XVII ст. Зокрема, Варламом Ясинським, Київським митрополитом (з 1690 р.), були виготовлені шати до цієї ікони⁴⁴⁾ коли вона уже була у Софійському соборі, на яких митрополит залишив її віршований «провенанс»:

Сія Ікона КрстоБгородична,
 Яко неопалима Мойсейска Купина,
 На мѣстѣ купин полном быст в Пинском повѣтѣ ,
 В Купятичах наидена в огезрачном свѣтѣ ,
 Где многими чудеси долго прославлена,
 Зде в КиевоСофѣискии храм ест донесена,
 В год тысяча пятьдесят пятыи над шестсотныи
 А сице украшенна в тысяча седмсотныи,
 Яко млосердія дверь в сем Стом храмѣ:
 При митрополитѣ близ смртном Варламѣ. (Іл. 3)

⁴³⁾Неодноразово в літературі критикувалися «переклади» відомого публіциста сучасною українською мовою, - хибить на помилки і цитоване видання, враховуючи, що це «переклад» з російського видання у РИБ.

⁴⁴⁾В.В. П-нъ (МЄВ. №24. С. 734) наводить свідчення про те, що митрополит Гедеон Святополк-Четвертинський наказав «на чудотворний образ Куп'ятицької Пресвятої Богородиці завѣсити португал от 10 червонных золтых важачий». Можливо, його використав Ясинський на виготовлення шати.

Завдяки цим віршам можна впевнено сказати, що Куп'ятицька Богородиця з'явилася в Києві у 1655 р. Подробиці цього процесу добре описав Лазар Баранович у своєму листі до архимандрита Києво-Печерського монастиря датованому 16-м липня 1669 р.: «На счет Купятицкого образа пресвятой Девы таже самая скорбь часто и меня снедает; я привез питательницу алчущих, но что только делают люди, да будет совесть их всему тому судьей. Его милость пан Копец хорошо бы сделал, если бы сокровище это скрыл на чужой земле. Прилично было ей (пресвятой Деве) быть в братстве, потому что она просвещает многих в разуме; прилично в Печерском монастыре потому что это ее обитель, и в святой Софии, Божией премудрости, премудро воздаваемо бы было Ей поклонение; если бы Киев был отдан, то пан Копец, конечно, подкопал бы это сокровище, так как оно их фамильное. Все замечательное, что в Москву было забрано, как то, дерево святого креста, по договору должны были возвратить; как бы не случилось тоже и с этою чудотворною иконою? Она сама постоит за свою славу. Иначе и нашему смирению пришлось бы поплатиться; не удостоверились бы нашим возражениям; чего не может быть с нами?»⁴⁵⁾ Цей лист опублікований у російському перекладі, очевидно, з польської, про що свідчать редакторські примітки. Зі слів Барановича можна зробити висновок, що владика на свій певний страх і ризик забрав ікону та привіз її до Києва в контексті польсько-московських домовленостей: 6-й пукнт угоди 1667-го р. вимагав повернення московською стороною всіх захоплених трофеїв від зброї та амуніції до церковних предметів та святинь по всій анексованій, а згодом повернутій Польщі території білоруських земель. Згадка про частку дерева Святого Хреста, яке було забране до Москви і повернуте польській стороні — приклад, наведений владикою як перспектива для Куп'ятицького образу, яка зовсім його не влаштовувала. Також нестабільний статус Києва, який лише на рік за цією ж угодою залишався за Москвою, про що теж згадує Баранович:

⁴⁵⁾Письма преосвященного Лазаря Барановича с примечаниями. Изд. второе. Чернигов, 1865. №72. С. 95-96. Оpubліковано тільки російський переклад без зазначення місця зберігання оригіналу.

«...если бы Киев был отдан (полякам — Т. Л.) то пан Копец, конечно, подкопал (?! — Т. Л.) бы это сокровище, так как оно их фамильное» — тільки підсилював переконання владики спасти святиню. Непевний переклад оригінального тексту не дає можливості точно визначити статус ікони. Що мав на увазі перекладач під словом «подкопал», коли згадував про дії пана Копця? У великій примітці до його прізвища укладач дав розгорнуту генеалогію цього роду, як на його час, і вказав, що пінські Копці належали до герба Любич і «имели притязания к Купятицкому образу Божией Матери, потому, что Купятицкий монастырь... находился недалеко от Пинска». Попри пряму вказівку самого Барановича, що хрест-ікона є фамільною святинєю Копців, редактор виправдовує дію Барановича, відсторонюючи Копців від права на святиню, вказуючи лише на їхнє володіння місцевістю.

Наталя Яковенко припускає, що причиною вивозу ікони до Києва були спустошливі рейди козацько-московських військ у 1654–1655 рр., коли «куп'ятицькі монахи просто розбіглися», однак лист Лазаря Барановича свідчить про більш глибоку політичну причину перевезення святині — політичні умови напередодні Андрусівської угоди 1667 р.

Відписка путивльських воєвод до Москви 1656 р. свідчила: «А Братцкого монастыря строитель над школами Баранович был в маятности Братцкого монастыря (підкреслення — Т.Л.), и приѣхал в Киев, а с собою привез чудотворный образ пречистые Богородицы Купятитцкие, что на крестѣ вырезан. А кокой тот крест, каменной ли или деревянной, про то никто не вѣдает и не знает»⁴⁶⁾.

Лазар Баранович також доклався до вшанування Куп'ятицького хреста У своїй «Księga śmierci albo Krzyż Chrystusow, na której żywot nasz umarł, ale śmierć samą życ nauczył, przez jaśnie w Bogu przeoświeconego jego mości oycza Łazarza Baranowicza z Bożey łaski archiepiskopa czernihowskiego, nowgorodzkiego y wszystkiego Siewierza smiertelnego smiertelnym podana» (Нов-

⁴⁶⁾Акты относящиеся к истории Южной и Западной России собранные и изданные археографической комиссией. Т. III. Спб., 1861. С. 518.

город-Сіверський, 1676 р.)⁴⁷⁾ автор увічнив Куп'ятицьку ікону окремими віршами, подавши їх поруч із самим образом ікони-хреста (іл. 4). Тут само у виданні була віршована посвята Лазаря Барановича Куп'ятицькій святині:

KrestoBohorodiczen Kupiatycki.

KrestoBohorodiczne zowiosie Tropary/
We szrody/ w piatki Pannie czytać zwycay stary.

Ze Kupiatycka Panna w Krzyżu stoi/
KrestoBohorodiczen Tropar iey przystoi.

Krzyż cierpie/ przyimi Krzyże moie Panie/
U racz všmierzyć za grzechy karanie.

Łazarz że w bolu wierße srogim składał/
Przebaczcie gdy by co nie grzeczy gadał.

Te złe/ lepße li składa kto: to może
Wprzeki co mowić/ lecz mu przebacz Boze.

Jako mi na te/ na lepße pomaga
Bog/ naßeу pracy nie my Pan Bog waga.

Chocia naумędrzey kto napiße/ z tego
Niech sie nie chwali/ lecz y Pana gornego/
Ktory pomaga kiedy co robujemy/
Bez Boga pewnie nic nie potrafiemy.

Як аналізує цей твір Барановича анонімний автор⁴⁸⁾, це — книга повчань та морально-політичних настанов митрополита, що уже відчував свою смерть. Анонімний автор не вбачає в книзі Барановича ніякої цінності, називаючи її «рифмоплетством и схоластикой». Тим не менше він перечитуючи бб-ть

⁴⁷⁾Висловляю особливу вдячність завідувачці відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського Наталі Бондар за можливість віртуально ознайомитися з примірником видання у важкий час карантину.

⁴⁸⁾Відкриття книги належить: [М. М.] Случайная библиография. КС, 1891, январь, С. 202-206. Ця замітка, підписана криптонімом містить вдячність професору П. В. Владімірову за можливість ознайомитися з книгою. Також тут у 4-й примітці подана коротка історія її придбання від графа Милорадовича, який купив у 1884 р. на вагу кілька книг із чернігівської семінарії, де поруч зі згаданим виданням були *Żywoty świętyh...* Барановича та венеційське видання 1485 р. *Legenda Aurea* Якова Ворагінського із зібрання митрополита.

сторінок книги присвячених різним темам, спиняє свою увагу на ідеях спільної боротьби християнських держав (Московії та Польщі) проти Туреччини. Він уважно цитує віршовану «схоластику» Барановича, де той пропонує відвоювати турецькі землі, які є плодючими самі по собі, — там родять подвійні урожаї, — а також ідею звільнити патріарха з османського полону та... відвоювати Палестину. Криптоанонім зауважує: «Таким образом, тот «восточный» вопрос, который волновал русское правительство в течении XVIII века и занимал умы передовых русских деятелей, таких как, например, Потемкин, достался в наследство от XVII века, из южной Руси»⁴⁹).

Куп'ятицька ікона певний час перебувала у Києво-Могилянській колегії. У згаданому листі Барановича впадає в око наголос на розум і «премудрість» як аргумент на користь шанування святині у Могилянці — «потому что она просвещает многих в разуме». Ікону бачив у Братському монастирі патріарх Макарій у 1656 р., як про це пише Павло Алепський: «В среду прибыли настоятель Богоявленского монастыря, находящегося всредине города, пригласил нашего владыку патриарха отслужить в нем обедню в праздник чудотворного образа Владычицы, принесенного из страны ляхов. Мы отправились и отслужили обедню, в присутствии всех горожан, а потом пошли к трапезе»⁵⁰).

Зображення Куп'ятицької Богородиці завдяки Афанасію Филиповичу стало відоме за межами України і було поставлене на видрукуваних у Москві для наступника Богдана Хмельницького, його сина Юрія, так званих присягах — «Запись, по ко-

⁴⁹Там само. С.203. Літературний аналіз цього віршованого доробку Л. Барановича див.: *Перетц В.Н.* Ksega śmierci arcybiskopa Łazarza Baranowicza. КС, 1898, сентябрь. С. 225-233.

⁵⁰*Алепский Павел.* Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алепским: (По рукописи Моск. гл. арх. М-ва иностр. дел). Вып. 1-5/ Пер. с араб. [и предисл.] Г. Муркоса. Москва: О-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те. 1898. Вып. 4. С. 186 (далі — Путешествие). Галина Белікова також схильна вважати, що це була Куп'ятицька ікона Богородиці. Див.: *Белікова Г.* Києво-Братская икона Божией Матери // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. URL: <http://www.pravenc.ru/text/1684331.html>. (15.12.2020).

торой записи приведены к вѣре по стой непорочной евгдскои заповѣди, гетманъ Георгій Хмелницкій, и обозный, и суди, и ясавулы, и полковники, и вся старшина, и чернь...» (іл. 5).

Митрополит Євгеній Болховітинов у описі Софійського собору⁵¹⁾ згадує про Куп'ятицьку ікону як одну із святинь собору — «...а происходившие от оной чудеса описаны от ея по стѣнам стихами на малороссийском языке». Досі не виявлені задокументовані написи зі стін собору.

Микола Закревський, який описував Софійський Собор, також згадав про Куп'ятицьку ікону. Прикметно, що він описав ікону як двосторонній енкалпійон — «на нем с одной стороны изображение Распятия, а с другой Богоматери, держащей младенца Иисуса»⁵²⁾. Це зауваження дослідника на той час було єдиним серед чисельних описів ікони, де вказувалась зворотна її сторона. Більше того — тогочасні малюнки ікони, виконані відомим академіком Фьодором Солнцевим, запопадливим рисувальником, з його альбому⁵³⁾ не дають зображень зворотної сторони ікони. Навіть вказівки про зображені персонажі на кінцях хреста різняться за описами, як свідчать сучасні дослідження пам'яток-хрестів Куп'ятицького типу.

І черговим описом ікони стала її фіксація софійським ключарем М. Оглоблиним у 1874 р.: «Купятицкая икона Божией Матери на медном литом кресте, имеющем сокращенную славянскую надпись имен: Божией Матери, Богоотец Иоакима и Анны, и года 1157. Первоначально икона сия сохранялась на месте явления своего — в селении Купятицах Пинского уезда (Минск. губ.), в православном тамошнем монастыре; а при вторжении Бенедиктинцев, во второй половине XVII в., в этот монастырь, была перенесена православными монахами в Софийский собор, где находится в приделе апостола Андрея Первозванного, в верхнем соборе»⁵⁴⁾. Зрозуміло, що слов'янських написів на енкалпійоні не було, про що свідчить фото, тим більше звідки взяв Оглоблин 1157 р. — невідомо.

⁵¹⁾Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии... К., 1825. С. 50

⁵²⁾Закревский Н. Описание Киева. М., 1868. С. 823.

⁵³⁾Російська національна бібліотека, СПб. Ф. 40. Оп. 1 Спр. 309. Фото автора.

⁵⁴⁾Оглоблин Н. Вказ. Праця. С. 410-411.

Іконографія Куп'ятицького енколпіону-складня та гіпотеза віднайдення

Іконографію енколпіонів вичерпно репрезентують чисельні каталоги цих пам'яток, які у різних музеях нараховують тисячі зразків різного походження і збереженості⁵⁵⁾. Відома дослідниця хрестів-енколпіонів Пескова А.А. у своїй статті «Истоки иконографии древнерусских энколпионов»⁵⁶⁾ пише: «Необычный для крестов-реликвариев византийского круга образ Богоматери с Младенцем на левой руке, ставшим одним из ведущих на древнерусских энколпионах, принято связывать со знаменитой константинопольской чудотворной иконой, называемой Одигитрией, почитание которой началось, вероятно, в середине IX в. при императоре Михаиле III..., построившем храм Одигон... Однако среди многочисленных дошедших до нас списков с прославленной иконы нет ни одного, который можно бы напрямую соотнести с Одигитрией древнерусских энколпионов... Высоко поднятая рука Матери сближает образ энколпиона с иконой Перилевтой из церкви Св. Климента в Охриде.» Відсилання авторки у цьому місці на відому працю Никодима Кондакова⁵⁷⁾ дає можливість проаналізувати міркування відомого мистецтвознавця відносно спільного походження ікон Перилевти (Прекрасної) і Пихосостри (Душеспасительної). Так Кондаков наводить свідчення про храм Пихосостри у Константинополі з повідомлення домініканця Педро Кало про перенесення мощів Іоана Милостивого,

⁵⁵⁾Вибрані видання, в яких зафіксовано куп'ятицький тип енколпіонів з високим рельєфом: Гнущова С.В., Зотова Е.Я. Медное художественное литье XI – нач. XX века из собрания Центрального музея древнерусской культуры и искусства имени Андрея Рублева. Кресты, иконы, складни. М., 2000 (№№6, 7). Карпенко Е. «Образ литой, старинный...» Медное художественное литье XII–XX в. из собраний Национального художественного музея Республики Беларусь. Альбом-каталог. Минск, [2006] №№1, 2. (тут покажем перший зразок доброго збереження, на якому видно, що рука Богородиці торкається руки Предвічного).

⁵⁶⁾Христианская иконография Востока и Запада в памятниках материальной культуры Древней Руси и Византии. Памяти Татьяны Чуковой. СПб., 2006, с. 121-162.

⁵⁷⁾Кондаков Н.П. Иконография Богоматери. Т. II. Петроград, 1915. С. 233-235.

олександрійського патріарха із Константинополя у Венецію під час латинського завоювання. Як свідчив Кало, монастир Психосостри знаходився на площі, що звалась Прекрасною (Перилевта). Первісний образ Богородиці Психосостри після катаклізмів і руйнації монастиря став називатись Перилевтою від назви місця розміщення - площі. Пескова схиляється бачити в енколпіоні зображення Перилевти. На переконання у своєму міркуванні вона згадує подібні хрести: золотий хрест із Мартвілі, процесійний хрест із околиць Ескішехира та ін. Цікаво, що авторка згадує і два енколпіони із колекції Ханенка у Національному музеї історії України, хоча їх зображень не наводить. Никодим Кондаков теж подав зображення христів⁵⁸⁾ з охридського храму Св. Климента. Цей храм у своєму первісному освяченні був названий на честь Богородиці Психосостри-Душеспасительниці і наведена Кондаковим його храмова ікона була передрукована у статті Пескової. У відкритому доступі ця ікона опублікована в добрій якості і дає можливість порівняти основні елементи охридської ікони із зображенням на куп'ятицькому енколпіоні. (Іл. 6). Їх об'єднує рух правої руки Богородиці, яка направлена у бік Ісуса Христа. Анологічне зображення постаті Богородиці з Дитям на охридському хресті навів і Кондаков. (Іл. 7). Подібність зображень очевидна. Якщо прийняти до уваги міркування Никодима Кондакова — первісним образом Перилевти є Богородиця Психосостра.

Охридська святиня має ще одну особливість — на звороті ікона Богордиці має зображення Ісуса Христа-Психосостра (Душеспасителя). (Іл. 8). Така подвійна форма ікони відповідає подвійній формі енколпіонів — сакральних предметів особистої побожності та молитви про спасіння душі, що у першу чергу виявлялося у турботі про душевне здоров'я.

Кількість душевних зцілень Куп'ятицького енколпіону явно переважає інші захворювання — навіть у первісній легенді про явлення екнолпіону дівчинці Анні Іларіон Денисович сумнівався у її адекватності під час описів кількарязового повернення хреста на первісне місце. Це випущене з-під пера автора

⁵⁸⁾Там само. Рис. 116, 120

збірки куп'ятицьких чуд ніби між іншим припущення налаштує читача на певну увагу до подібних сюжетів.

Гіпотеза віднайдення

У 1940 р. Міхаїл Каргер проводив масштабні археологічні розкопки у Софійському соборі. В результаті цієї роботи були виявлені артефакти різного походження. Їхня доля наразі не вповні відома, хоч щоденники експедиції фіксували велику кількість предметів, знайдених при похованнях або у шарі під підлогою собору, деякі з них потрапили до сховищ Національного заповідника «Софія Київська».

Під шифром СМ КП Арх. — 3854 тут зберігається частина енколпіону: це вигнута і дуже пошкоджена стулка релікварію із зображенням Богородиці з Емануїлом на лівій руці. Права рука Богоматері направлена у бік Дитини, від якої залишився тільки абрис. Лик Богородиці також пошкоджений. Нижня частина енколпіону відсутня, пошкоджений лик святого праворуч від Богородиці. Увесь уламок енколпіону дуже деформований: втрачена нижня частина хреста, значно деформоване гніздо кріплення для з'єднання з тильною стулкою.

За паспортом археологічного артефакту (НА НЗСК №924) цей предмет був віднайдений експедицією М. Каргера 1940-го р. у Георгіївському приділі Софійського собору. (Іл. 9). Враховуючи стан зберігання археологічних пам'яток у довоєнних експедиціях і карколомні вилучення 20-х рр., коли дорогоцінні метали масово пудами списувалися на лом, — непримітний і нічим невиразний хрест-енколпіон бронзового сплаву значно міг «програти» сріблу і золоту своєї шати і міг бути викинутим/загубленим ще прямо у соборі під час вилучень.

Як видно з фотографії ікони Куп'ятицької Богородиці зробленої, вірогідно, в часи конфіскацій ікона-хрест знаходилася у спеціальному кіюті. (Іл. 10). Шати ікони, виготовлені В. Ясинським містили зображення Іоакима і Анни (як образи батьків Богородиці і як данина іменам з легенди про явлення: дівчини Анни і ченця Якима) та були прикрашені орнаментованим зображенням дев'яти голівок ангелів з крилами, чотирьох симво-

лів євангелістів та вигравійованого вірша Ясинського. Додаткові вставки з дорогоцінних каменів довершували образ.

Конфіскація церковного майна, проведена з 1922 р. направлена була на видучення цінностей, до яких не входили священні предмети або хрест-ікона, яку, очевидно, виламали із певним зусиллям, зігнувши і відламавши нижню частину складню. Пошкоджене було і гніздо кріплення, наскільки дозволяє побачити це візуальний огляд.

Порівняння двох зображень: Куп'ятицького образу з фото 20-х рр. та уламку енкалпіону № Арх. — 3854 констатує наступне: за формою лиття обидва образи належать до одного типу, обидва побутували у Софійському соборі (походження уламку з розкопу у Георгіївському приділі), однаково розміщуються написи на хрестах, які видно при збільшенні зображень. Припустити, що таку подібність (особливо вирізьблених написів) мають два хрести-енкалпіони маловірогідно.

Висловлюючи гіпотезу віднайдення Куп'ятицького хреста-ікони, принагідно зауважимо, що уламок енкалпіону вимагає ретельного дослідження фахівцями-реставраторами по металу із застосуванням реконструкції та 3D моделювання пошкодження. Таке обстеження археологічного артефакту поки недосяжне для наших реставраційних майстерень. Проте, нові технології з часом внесуть остаточну ясність у цю гіпотезу. (Іл. 11).

Tetiana LIUTA

Candidate of Historical Sciences, Deputy Director,
Center of Archaeological Objects Conservation
(Kyiv, Ukraine)

lutagen@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1224-2715>

KUPYATYTSKY CROSS-ICON: HISTORY OF APPEARANCE, LIFE, LOSS AND HYPOTHESIS OF DISCOVERY

Abstract

One of the most famous shrines of modern times in Belarus and Ukraine, which «appeared» in Kupyatychi near Pinsk in the early XVII century. in the

midst of the struggle between the Orthodox and Union Churches. The **purpose** of the article is to draw attention to the history of this shrine, the specifics of its existence, to determine the religious and political contexts in which this icon-cross was involved. The paper examines the texts of monuments associated with the Kupyatytsia icon, written to describe its miracles: Hilarion Denisovich, Athanasius Philippovich, and finally mentioned it in his letters Lazar Baranovich. He is the initiator of the transfer of the icon of the cross from Kupyatychi to Kyiv. The Metropolitan's own writings convey his hesitations about arranging a place of worship for this shrine and his decision to erect an icon in St. Sophia Cathedral in Kyiv. The veneration of the icon, which took place two hundred years later, was reflected in the composition of poems in her honor: from the engraved «provenance» of Metropolitan Varlaam Yasinsky on the robes of the icon to the mention of poetic dedications to the icon, which were written on the choirs of St. Sophia.

The research **methods** of the monument combine both chronological historicism and analytical methods of working with sources. On the basis of little-known monuments, the shrine was located within the walls of the Kyiv-Mohyla Collegium and the service performed by the Patriarch of Jerusalem Macarius in front of it, which is a scientific novelty of the study. The **new discovery** includes an analysis of the «Kupyatytsia-type» cross-encolpion monument, which is kept in the funds of the Sofia Kyivska National Reserve. The author considers this specimen to be a lost shrine on the basis of M. Karger's archeological diary and the nature of the damage done during the Bolshevik confiscations.

The **conclusion** of the work is a comprehensive presentation of the monument: from the phenomenon, through life, loss to the hypothesis of discovery.

Keywords: Kupyatytsia icon-encolpion, Kupyatychi, miracles, apparitions, Orthodox Church, Union Church, St. Sophia Cathedral, Kyiv-Mohyla Collegium.

References

Akty otnosiashchyesia k ystorry Yuzhnoi y Zapadnoi Rossyy sobrannye y yzdannye arkheohrafycheskoi komysseyi. T. III. Spb., 1861. S. 518. (in Russian)

Aleppskyi Pavel. Puteshestvye antyokhyiskoho patryarkha Makaryia v Rossyiu v polovyne XVII veka, opysannoe eho synom arkhydyakonom Pavlom Aleppskym: (Po rukopysy Mosk. hl. arkh. M-va ynostr. del). Vyp. 1-5/ Per. s arab. [y predysl.] H. Murkosa. Moskva: O-vo ystorry y drevnostei ros. pry Mosk. un-te. 1898. Vyp. 4. (in Russian)

Belykova H. Kyevo-Bratskaia ykona Bozhyei Matery // Pravoslavnaia ıntsyklopedyia pod redaktsyeyi Patryarkha Moskovskoho y vseia Rusy Kyrylla. URL: <http://www.pravenc.ru/text/1684331.html>. (in Russian)

Bolkhovytynov E. Opysanye Kyevo-Sofyiskoho sobora y Kyevskei yerarkhyi... K., 1825. (in Russian)

Drevnasty Sredneho Podneprovia. Kyev, 1981. (in Russian)

Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. V. IV. Seventeenth-Century Writing on the Kievan Caves Monastery. 1988. P. 299-326.

Hnutova S.B., Zotova E.Ya. Mednoe khudozhestvennoe lytie KhI – nach. KhKh veka yz sobranyia Tsentraloho muzeia drevney russkoi kultury y yskusstva ymeny Andreia Rubleva. Kresty ykony, skladny. M., 2000 (№№6,7). (in Russian)

Holubev S. Petr Mohyla y eho spodvyzhnyky. T. 2. K., 1898. (in Russian)

Holyk R. The miracle as Sign and Proof: Miraculous Semiotics in the Medieval and Early Modern Ukrainian mentality// Letters from heaven: popular religion in Russia and Ukraine/ edited by John-Paul Himka and Andriy Zayarnyuk. Toronto, Buffalo: 2006. R. 84.

Ivanysko S. Dolia kultovykh tsinnosti vyluchenykh iz Sofii Kyivskoi v 20-kh rokakh XX st. // Kulturolohichna dumka. №5, 2012. S. 150-156. (in Ukrainian)

Ivanysko S. Kyivska kraiova inspektura okhorony pam'iatok kultury ta zberezhennia Sofiiskoho soboru v Kyievi // Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka. Serii "Istoriia". 2016. № 4 (131). S. 17-20 (in Ukrainian).

Karpenko E. «Obraz lytoi, starynnyi...» Mednoe khudozhestvennoe lytie XII-XX v. yz sobranyi Natsionalnogo khudozhestvennogo muzeia Respublyky Belarus. Albom-kataloh. Mynsk, [2006] (№№1, 2). (in Russian)

Kholm skaia Rus. Ystorycheskye sudby russkoho Zabuzhia// Yzdanye podhotovlennoe P.N. Batiushkovym. Spb., 1887. (in Russian)

Khrystyanskaia ykonohrafiya Vostoka y Zapada v pamiatnykakh materyalnoi kultury Drevnei Rusy y Vyzantyy. Pamiaty Tatiyany Chukovoi. Spb., 2006. (in Russian)

Kisialëy U. Kupiatsitskaia ikona Bozhai Matsi napaminae pra siabe // Pravaslaŭe. 2007. № 14-15. S. 40-43. (in Belorussian)

Kizlova A. Sakrum Sofii Kyivskoi (shanovani sviatyni khramu) u XVIII – seredyni XIX stolittia // Sofiiski chytannia. Materialy III mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii «Pamiatky Natsionalnogo zapovidnyka «Sofiiia Kyivska» ta suchasni tendentsii muzeinoi nauky» (m. Kyiv, 24–25 lystopada 2005 r.). Kyiv, 2007. S. 141-142. (in Ukrainian)

Kondakov N.P. Ykonohrafiya Bohomateri. T.II. Petrohrad, 1915. (in Russian)

Korshunov N. Afanasyi Fylyppovych: zhyzn y tvorchestvo. Mynsk, 1965. (in Russian)

Korzukhyna H.F., Peskova A.A. Drevnerusskiye энkolпыоны. Nahrudnye kresty-relykvaryy XI-XIII vv. SPb., 2003. (in Russian)

Kostomarov N. Y. Afanasyi Fylyppovych – borets za pravoslavnniu veru v Zapadnoi Rusy // Ystorcheskye monohrafiy y yssledovanyia. Spb., 1881. S. 1-42. (in Russian)

Liuta T. Imago Urbis: Kyiv na starodavnikh mapakh. Kharkiv-Kyiv: Vydavets Oleksandr Savchuk. Kh., 2017. S. 65-78. (in Ukrainian)

[M. M.] Sluchainaia bybyohrafiya. KS, 1891, yanvar. S. 202-206. (in Russian)

Maksimava E. Da pytannia atrybutsyi tsudatvornai Kupiatsitskai Ikony Bozhai Matsi// Provaslaye. 2007. № 14-15. S. 45-50. (in Belorussian)

Mali ukrainski diirii XVII–XVIII st. K., 2015. S. 51-120. (in Ukrainian)

«Mesta pamiaty» Rusy kontsa XV – seredyny XVIII st. / Otv. sost., otv. red. seryy A.V. Doronyn. M.: Polytycheskaia entsyklopedyia, 2019. S. 149-158. (in Russian)

Pamiatnyky polemycheskoi lyteratury v Zapadnoi Rusy. Rossyiskaia ystorycheskaia biblioteka T.4. Kn.1. Stb. 49-156. (in Russian)

Peretts V.N. Ksega smierci arkhyepskopa Lazaria Baranovycha. KS, 1898, sentiabr. S. 225-233. (in Russian)

P-chyn V.V. Kupiatytskaia chudotvornaia ykona Bozhyei Matery// Mynskye eparkhialnye vedomosti. Chast neofytsyalnaia 1891: № 18. S. 481-494; № 19. S. 509-522; № 20. S. 533-547; № 21. S. 566-585; № 22. S. 620-634; № 23. S. 681-692; № 24. S. 731-740. (in Russian)

Putsko V. «Bohomater Kupiatytskaia» v tserkovno-khudozhestvennoi tradytsyy XVII-XVIII vv. // Histarychnaia brama. Historyia i kultura Palessia. Pynsk: PolesHU, 2010, № 1. S. 68-76. (in Russian)

Putsko V. Bronzovyi enkolpion z Kupiatykh — chudovna ikona Bohorodytsi // Nad Buhom i Narvoiu. 2000. № 4. S. 16-18. (in Russian)

Putsko V. Novye pamiatnyky ukraynskoho zolotnoho shytia XVII-XVIII vekov // Muzej pryumeňene umetnocy. Zbornyk. Br. 28-29. Beohrad, 1984–1985 S. 35-36. (in Russian)

Putsko V.H. Barochnyia apravy tsudadzeinykh abrazoŭ Matsi Bozhai // Barokka ŷ belaruskai kultury i mastatstve. 2-e vyd. Minsk, 2001. S. 214-216. (in Bielorusian)

Putsko V.H. Kupiatytskyi enkolpyon // Khudozhestvennyi metall Rossyy. Materyaly konferentsyy pamiaty H.N. Bocharova. M., 2001. S. 144-153. (in Russian)

Pysma preosviashchenoho Lazaria Baranovycha s prymechanyamy. Yzd. vtoroie. Chernyhov, 1865. №72. S. 95-96. (in Russian)

Revyzyei pushch y perekhodov zverynykh v byvshem Velykom kniazhestve Lytovskom, s prysovokuplenyem hramot y pryvyleev Vylna, 1867. (in Russian)

Shomik P. Kupjatycki jako cśrodek kultowy cudownej ikony Matko Boskiej // Źycie monastyczne w Rzeczypospolitej. Białystok, 2001. S. 145-160 (in Polish).

Sinkevych N. O. Kup'iatytska ikona Bohorodytsi v literaturnykh tvorakh XVII st.: formuvannia kultu i obrazu sviatyni // Materialy V-kh Mizhnarodnykh

naukovo-praktychnykh Sofiiskykh chytan "Dukhovnyi potentsial ta istorychnyi kontekst khrystyianskoho mystetstva» prysviachenykh 75-richchiu Natsionalnoho zapovidnyka "Sofia Kyivska», m. Kyiv, 28–29 travnia 2009 r. S. 352-362. (in Ukrainian)

Sinkevych N. Relikvii ta chudotvorni ikony Sofii Kyivskoi. K., 2011. (in Ukrainian)

Sinkevych N.O. Chudo i nadpryroodne v ukrainskii rannobarokovii literaturi: "Parerhon sviatykh chudes ikony Presviatoi Bohorodytsi v monastyri Kup'iatytskomu» yak agiohrafichnyi tvir // Kyivska starovyna. K. 2010, №6 S. 3–17. (in Ukrainian)

Sinkevych N.O. Kupiatytska ikona Bohorodytsi — vtrachena kyivska sviatynia // Mohylianski chytannia. 2008. Kyiv, 2009. S. 121-127. (in Ukrainian)

Yakovenko N. U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Yoanykiiia Galiatovskoho. K., 2017. (in Ukrainian)

Ystoky ykonohrafyy drevnerusskykh enkolpyonov//Khrystyanskaia ykonohrafyia Vostoka y Zapada v pamiatnykakh materyalnoi kultury Drevnei Rusy y Vyzantyy. Pamiaty Tatiiany Chukovoi. Spb., 2006. S. 121-162. (in Russian)

Zakrevskiy N. Opysanye Kyeva. M., 1868. (in Russian)

Zholtovskyi Pavlo. UMBRA VITAE. Spohady, lystuvannia, dodatky. Seriia «Slobozhanskyi svit». Vypusk 6. Kharkiv, 2013. (in Ukrainian)

До статті Тетяна Лютої
«Куп`ятицький хрест-ікона:
історія явлення, побутування,
втрата та гіпотеза віднайдення»

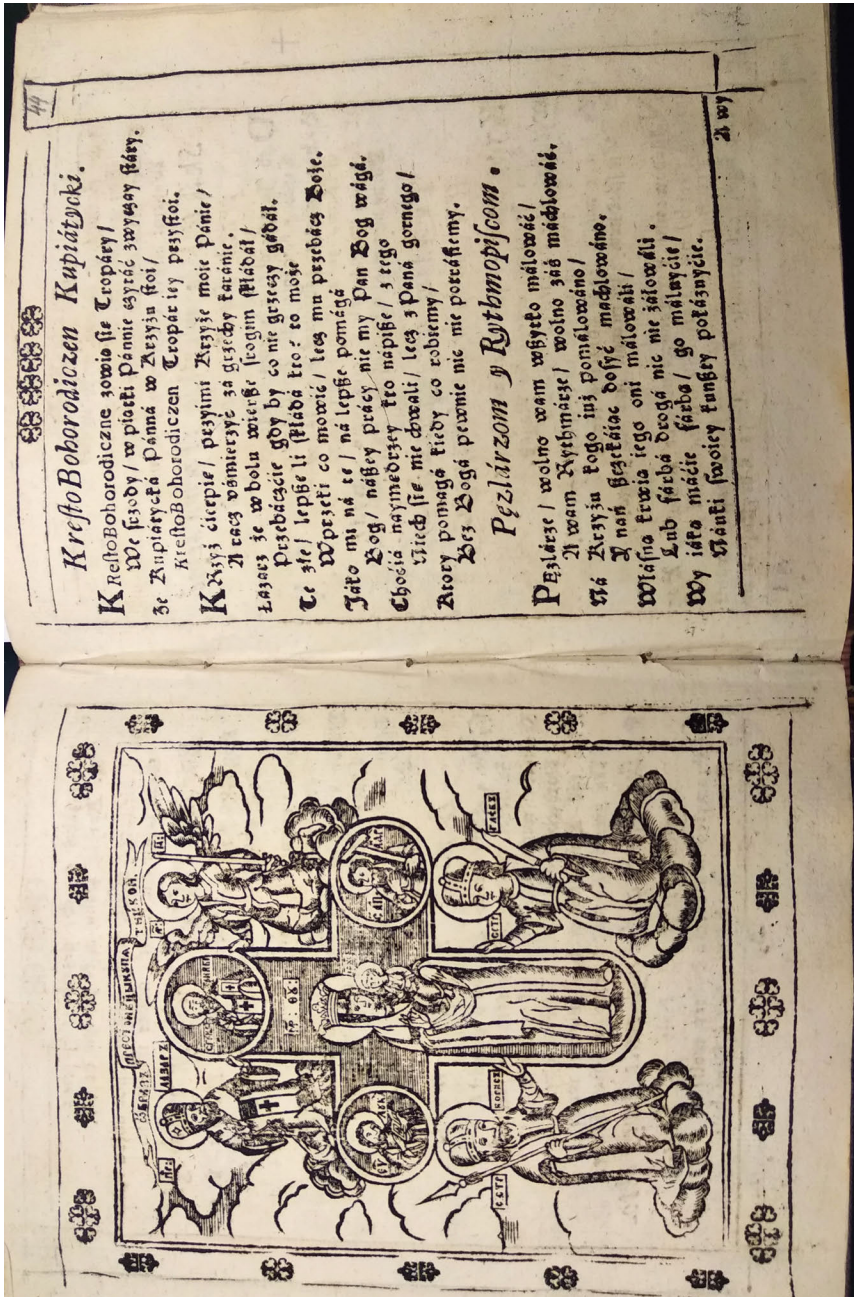
Іл. 1. Куп`ятицька ікона на фото 1920-х рр. НХМУ,
документально-архівний фонд. Ф. 33, №№ 1029

Іл. 3. Куп`ятицька ікона на малюнку Ф. Солнцева.
Фото Т. Лютої

Іл. 2. Ритина із Терапургеми із зображенням
Куп`ятицької ікони. 1638 р. Фото Т. Лютої

Kresło Boborodichen Kupiatucki.

Kresło Boborodiczne zowio się Tropący /
 Wę siezdy / w piątki Pannie eszcie zrywający sławy.
 ze Kupiatucką Panną w Arzysiu stoi /
 Kresło Boborodichen Tropący pszysłoi.

Krzysz ciępień / pszymi Arzysie moie Pannie /
 A kacz wamierze za gieszcy taranie.
 Łasaz że w bola wieńce siegim śladat /
 Przebacacie gdy by co nie gieszcy gódał.

Te ste / lepsze li śladat kro : to moze
 Wprzezi co morcie / leas ma przebódas Doste.
 Jako mi ná se / ná lepsze pomoga

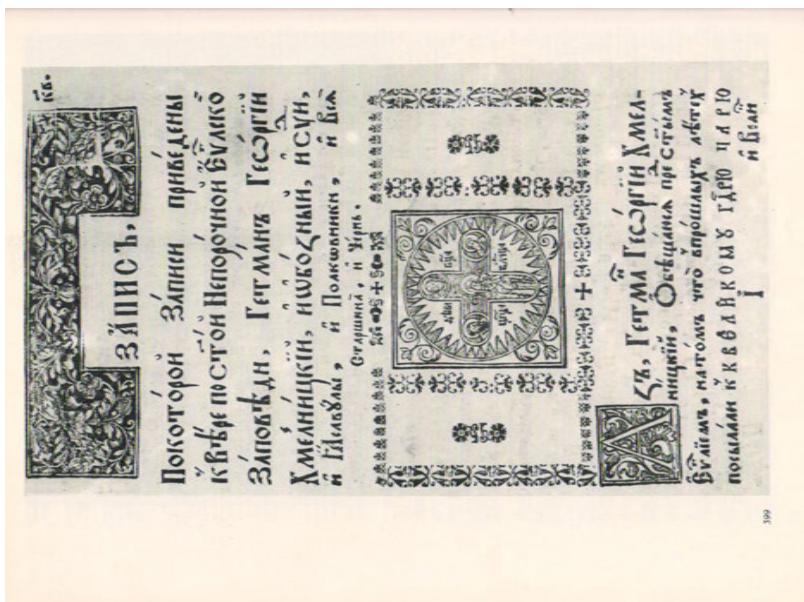
Dog / náfey pracej nie miy Pan Dog wágd.
 Choćis náymedzyz kro napisze / s tego
 Wzich sie nie chwali / leas Pana doznego /
 A tozy pomaga tudy co robimy /
 Bez Dogá pewnie nie porócemy.

Peźlarzom y Rybnopiscom .

Peźlarze / wolno wam wyszto malowaci /
 A wam Rybnarze / wolno zád machlowaci.
 Na Arzysiu tego inz pomalowano /
 A nań ścizkac dośse machlowano.

Wolano trwis tego oni malowaci /
 Lub farba drogá nie nie żalowaci.
 Wy idto macie farba / go malajcie /
 Wánki swoitey kuszey pokazujcie.

Іл. 4. Куп`ятицька ікона із видання Л. Барановича. Фото Н. Бондар

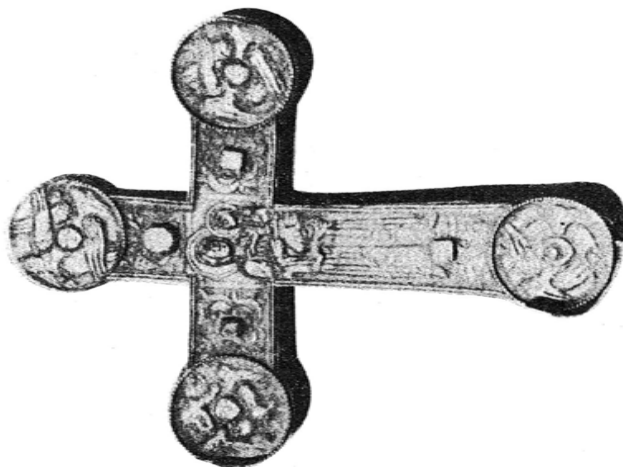
Іл. 5. Кур'ятицька ікона на московському тексті присяги
 Юрія Хмельницького. Джерело: Запаско Я., Ісаєвич Я.
 Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків
 виданих на Україні. Книга перша (1574-1700) Л., 1981.

Іл. 6. Ікона Богородиці – Психососри
 з Охриду. Джерело: <https://diomedes2.livejournal.com/151158.html> (20.04.2019)

Іл. 8. Ікона Христа Душеспасителя з Охриду.
Джерело: [https://www.guicon.ru/arts-new/
icons/1x1-dtl](https://www.guicon.ru/arts-new/icons/1x1-dtl) (21.09.2021)

116. Црна Богородица «Душеспасительница» из церкви св. Климента в Охриде (Македония).

Іл. 7. Охридський хрест з іконою Богородиці-
Душеспасительниці. Джерело: Кондаков Н.П.
Иконография Богоматери. Т. I. СПб. 1914

Іл. 10. Кур'ятицька ікона на фото 1920-х рр.
НХМУ, документально-архівний фонд.
Ф.33, №№ 1030

Іл. 9. Енколпійон із зібрання НЗСК
(СМ КП Арх. – 3854). Фото В. Павлової.

Іл. 11. Порівняльні фото: Куп'ятницька ікона на фото 1920-х рр.
та енкам'юон із зібрання НЗСК. Композиція Т. Лютої